

SOHIBQIRON YULDUZI

Ijtimoiy-tarixiy, tarixiy va ommabop jurnal

СОХИБКИРОН ЮЛДУЗИ

Общественно-исторический, историко-популярный
журнал

OWNER STAR

Socio-historical, historical and popular magazine

Qarshi-2024

Bosh muharrir:

Ochil Bo‘riyev

Nashr uchun mas’ullar:

Ravshan To‘xtamishev

Ilhom Tog‘ayev

TAHRIR HAY’ATI

A’ZOLARI:

akademik Akmal Saidov

akademik Anatoliy Sagdullayev

akademik Dilorom Yusupova

Sirojiddin Sayyid

prof. Abdurahim Erkayev

prof. Qahramon Rajabov

prof. Yulduz Ergasheva

prof. Bahodir Eshov

filol.f.d. Nafas Shodmonov

To‘lqin Hayit

t.f.d. G.Mo‘minova

prof. Shokir G‘afforov

filol.f.d. Xo‘jamurod Jabborov

filol.f.d. Damin To‘rayev

t.f.d. Akram Hasanov

prof. Kamoliddin G‘aniyev

t.f.n.dots. Matluba To‘rayeva

t.f.d.Faxriddin Rahmonov

t.f.f.d. Saodat Murtazova

t.f.f.d. Ra’no To‘xtayeva

t.f.f.d.Sarvinoz Omonova

t.f.f.d. Oksana Rakmonkulova

Manzilimiz:

Qarshi shahri, Mustaqillik shoh ko‘chasi, 2-uy. Telefon: 91.466-80-32

Elektron manzilimiz: sohibqiron-jurnali@mail.ru

	SOHIBQIRON YULDUZI СОХИБКИРОН ЮЛДУЗИ OWNER STAR
Ijtimoiy-tarixiy, tarixiy va ommabop jurnal 2010 yildan boshlab chiqarilmoqda	2024/ 1- MAXSUS SON
Muassis: SOHIBQIRON SHULASI M.CH.J. Manzil: 180100, Qarshi shahri, Mustaqillik shoh ko'chasi, 2 –uy. Telefon: 91.466-80-32 Sayt: www.sohibqiron-yulduzi.uz E-mail: sohibqironjurnali@mail.ru Qashqadaryo viloyat matbuot va axborot boshqarmasida 2012 yil 12 martda 14-076 raqami bilan ro'yxatga olingan. Jurnal yilda 4 marotaba chop etiladi. Jurnaldan ko'chirma olinganda manba qayd etilishi shart. Nashr indeksi - 4074 ISSN 2181-2845 7-sonli nashr. Terishga topshirilgan sana 16.10.2024 y. Nashrga berilgan sana 05.11.2024 y. Chop etilgan sana 28.11.2024 y. Bichimi 60x84 1/8. Times garniturasini. Shartli bosma tabog'i 6,26. Nashr bosma tabog'i 6,25. Adadi 100. Buyurtma №410 Jurnal «Rhoto Express» ishlab chiqarish korxonasi bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Qarshi shahri Mustaqillik shoh ko'chasi,22-uy.	MUNDARIJA / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT TADQIQOT / ИССЛЕДОВАТЬ / RESEARCH Normatov O. O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish amalga oshirilishi xususida.....4 Qandov B. Turkistondagi siyosiy jarayonlarda atoqli davlat arbobi Turor Risqulovning tutgan o'rni va ijtimoiy faoliyati 10 A.Горин. Монеты “герая” из крепости узундара.....18 Z.Haydarova. Motiv va motivatsiya - o'quvchining qiziqishlari, bilish darajasi hamda ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadigan omil sifatida.....29 Sh.Parmonov. Rossiya imperiyasi siyosatida general Jo'rabekning o'rni.....36 A.Toshtemirov. Muhammad Ali o'tkazgan islohotlarning Misrning xalqaro maydondagi mavqeyini mustahkamlashdagi o'rni.....42 U.Rahmonov. Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning ijtimoiy va madaniy qarashlarida ma'rifatparvarlik g'oyalari..... 50 S.Saparov. Kidariylarning Markaziy Osiyo va Hindistonga ko'chish sabablari va yo'nalishlari.....54 A.Xolmo'minov. Muqaddas qadamjo va ziyoratgohlarda tabiat kulti bilan bog'liq qarashlar(Toshkent viloyati misolida).....61 Misabayeva M. Turkistondagi ozodlik harakatining tarixshunosligi66 Usmonaliyeva M. "Taraqqiy" – birinchi milliy gazeta.....70 L.Ochildiyev. Qashqadaryo vohasida ekologik turizmning holati.....75 Sh.Qilicvhev. Xorazmshohlar davlatida markaziy boshqaruv idorasi.....82 Sh.Luqmonov. RSFSR hududida joriy qilingan yangi iqtisodiy siyosatning Turkiston pul munosabatlari tizimida tutgan o'rni.....88

bu yerda maxsus qirg'izlar (aslida qozoqlar) tumani (markazi - Nurota shahri) tashkil qilinishi lozim. Bu tuman markaziy hokimiyatga to'g'ridan-to'g'ri bo'ysunadi. Bu haqda majlisda maxsus qaror qabul qilingan va ushbu qaror asosida keyinchalik maxsus Nurota uyezdi va Konimex avtonom rayoni tashkil etilgan. Buxoro hududlari asosida yangi O'zbekistonni tashkil etish zarurati ko'rsatib berilgan ushbu loyiha O'rta Osiyo byurosi tomonidan 1924 yilda tasdiqlandi.

Xullas, milliy-hududiy chegaralanish to'g'risidagi masalani muhokama qilishni qat'iy tartibga solishga urinish o'z samaralarini berdi. O'rta Osiyo respublikalari partiya rahbariyati RKP(b) MQ O'rta Osiyo byurosi rahbarligida jiddiy larzalardan holi bo'lishga, partiyali va partiyasiz ommaning milliy-hududiy chegaralanish hamda yangi respublikalar va avtonom viloyatlar tashkil etish bo'yicha partiya rejalarini ma'qullashi va qo'llab-quvvatlashiga erishishga muvaffaq bo'ldilar.

TURKISTONDAGI SIYOSIY JARAYONLARDA ATOQLI DAVLAT ARBOBI TUROR RISQULOVNING TUTGAN O'RNI VA IJTIMOIIY FAOLIYATI

**Qandov Bahodir Mirzayevich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, f.f.f.d. (PhD)**

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr boshida faoliyat yuritgan atoqli davlat va jamoat arbobi Turar Risqulov ijtimoiy-siyosiy faoliyati yoritilgan. Bugungi kunda Respublikamizda siyosiy qatag'on qurbonlari xotirasiga bag'ishlab kitoblar nashr etilib, beg'araz qatl etilganlar xotirasiga yodgorliklar o'rnatildi. Qatag'on qilingan arboblardan biri Turar Risqulovning fojiali taqdirini yana bir bor anglash, uning ijodiy merosini milliy tarixga kiritish kabi masalalar maqolada o'rganilgan. Shuningdek maqolada Turkiston mahalliy aholi vakillarning o'z siyosiy huquqlariga ega bo'lishlari uchun kurashlari ishtirokchisi Turor Risqulovning siyosiy faoliyatining boshlanishi hamda Turkiston o'lka muxtoriyati ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy ahvol, madaniy hayotdagi o'zgarishlar kabi asosiy masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: siyosiy faoliyat, Turor Risqulov, Turkiston, qatag'on, siyosiy rahbar, xotira, Turkiston o'lka muxtoriyati, Qirg'iziston, Rossiya imperiyasi, madaniy siyosat, ijtimoiy-siyosiy hayot.

Аннотация. В данной статье описывается общественно-политическая деятельность Турапа Рискулова, известного государственного и общественного деятеля, творившего в начале XX века. Сегодня в нашей республике изданы книги, посвященные памяти жертв политических репрессий, установлены памятники памяти тех, кто был казнен без разбора. В статье рассматриваются такие вопросы, как переосмысление трагической судьбы Турапа Рискулова, одного из репрессированных деятелей, и включение его творческого наследия в отечественную историю. Также в статье освещается начало политической деятельности Турапа Рискулова, участника борьбы за политические права представителей местного населения Туркестана, а также социально-политическая, экономическая ситуация и изменения в культурная жизнь автономной Туркестанской области.

Ключевые слова: политическая деятельность, Турор Рискулов, Туркестан, репрессии, политический лидер, память, Туркестанская областная автономия, Киргизия, Российская империя, культурная политика, общественно-политическая жизнь.

Abstract. This article describes the socio-political activities of Turar Riskulov, a famous statesman and public figure who worked at the beginning of the 20th century. Today, our republic has published books dedicated to the memory of victims of political repression, erected monuments to the memory of those who were executed indiscriminately. The article examines such issues as rethinking the tragic fate of Turar Riskulov, one of the repressed figures, and the inclusion of his creative heritage in national history. The article also covers the beginning of the political activities of Turor Riskulov, a participant in the struggle for the political rights of representatives of the local population of Turkestan, as well as the socio-political, economic situation and changes in the cultural life of the autonomous Turkestan region.

Key words: political activity, Turor Riskulov, Turkestan, repressions, political leader, memory, Turkestan Regional Autonomy, Kyrgyzstan, Russian Empire, cultural policy, socio-political life.

KIRISH. Tarix fanining zamonaviy rivojlanishi sharoitida nisbatan mustaqil yo'nalish - ko'p millatli davlatlar tarixidagi milliy jihatlarni o'rganish tobora aniq namoyon bo'lmoqda. Bu tushunarli, chunki isterik tajriba milliy munosabatlar jamiyat taraqqiyotining, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotining ajralmas qismi bo'lgan va bo'lib kelganligidan dalolat beradi. Xalq ma'lum bir tarixiy jamoa sifatida tarixiy jarayonning burilish nuqtalarida, qanchalik qiyin bo'lmasin, passiv bo'lib qolmaydi. Bundan tashqari, millat siyosiy va hukumat tuzilmalarining o'ziga xos ta'sirini doimo boshdan kechiradi.

Jahon sivilizatsiyasining qadimgi markazlaridan biri bo'lgan Turkiston XIX asrning 60-yillarida Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingach, u mamlakatning chekka va qoloq o'lkalaridan biriga aylandi. Mazkur hududda Rossiya imperiyasining Turkiston general-gubernatorligi tashkil topdi. Bu holat XX asr boshlarida ham hech qanday o'zgarishsiz saqlanib qolgan edi[1, 21].

XX asrning boshlanishi Turkiston o'lkasi tarixida eng jiddiy burilish yuz bergan davrlardan biriga to'g'ri keladi. O'tgan o'n yilliklar mobaynida o'lka bag'rida etilgan jarayonlar ijtimoiy hayot yuzasiga qalqib chiqib, uning negizini qamrab olgan chuqur tanglikni ochib tashladi. Tashqi va ichki omillar tufayli vujudga kelgan bu jarayonlar o'z tabiatiga ko'ra bir xil emas, lekin o'zining emiruvchilik ta'siri jihatidan yaxlit edi. Sovetlar mahalliy aholining asriy orzularini ruyobga chiqarishni emas, balki aksincha uni har sohada kamsitish, milliy va diniy qadriyatlarini tahqirlash yo'lidan bordilar.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston tarixi fanida jiddiy yutuqlar qo'lga kiritildi. Xususan, O'zbekistonning sovet davri tarixi va madaniyati, o'zbek xalqining XX asrdagi hayoti haqida ko'plab jiddiy ilmiy tadqiqotlar yaratildi. Tarixchi olimlar tomonidan o'zbek xalqi davlatchiligi tarixi hamda tarixiy shaxslar faoliyatini yoritishda bir qator yutuqlarga erishildi. Biroq hozirgacha O'zbekistonda XX asrda murakkab va ziddiyatli sovet davrida faoliyat ko'rsatgan barcha siyosiy shaxslar va yo'lboshchilar faoliyati xolis o'rganilgan emas. Ana shunday siyosiy siymolardan biri

Risqulov Turor Risqulovich bo'lib, uning Turkistondagi siyosiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlarda tutgan o'rni hamda fenomeni hisoblanadi. Risqulov Turor Risqulovich siymosini har tomonlama xolis va haqqoniy o'rganish hozirgi davr nuqtai nazaridan olganda ham dolzarb va muhim zaruriyat hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Mustaqillik yillarida e'lon qilingan ayrim asarlarda Turor Risqulovning Turkistondagi faoliyati, uning Turkiston xalqlari tarixida tutgan o'rni haqida Q.K. Rajabov[2], O.M. Koniratbaev, S.Beysembaev, S.Kulboev, A.Koshanov, O.Sabden, A.Dogalov va A.V. Ustinov[3]lar ilmiy ishlar, maqola va ma'ruzalar yozishgan. Shuningdek, D.Alimova, D.Ziyoeva, Q.Inoyatov, Sh.Karimov, R.Shamsutdinov va boshqalar tomonidan yaratilgan darslik, o'quv qo'llanmalari, risolalarda sovet rejimining Turkistonda o'rnatilishi jarayonida kechgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning yoritilishi barobarida, Turor Risqulovning faoliyati haqida qisqacha bo'lsa-da ma'lumotlar keltirilgan. Maqolada umumiy qabul qilingan usullar-tarixiy tahlil, qiyosiy taqqoslash, xronologik ketma-ketlik tamoyillari asosida XX asrning 20-30-yillarida sovet davlatining O'zbekistonda olib borgan milliy kadrlar siyosati va unda atqli davlat arbobi Turor Risqulovning faoliyati ta'siri bayon etiladi.

MUHOKAMA. XX asr boshida ko'plab O'rta Osiyo mintaqalaridagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvol ularning xom ashyo yo'nalishi bo'yicha imperiya intilishlarini ustun qo'yish bilan tavsiflangan. Ular Rossiya imperiyasining xom ashyo ilovachilariga aylanishgan va iqtisodiy rivojlanishdagi bu funksional rol doimiy ravishda mustahkamlangan, bu ijtimoiy rivojlanishning sezilarli darajada ortda qolishiga va iqtisodiy profilning bir tomonlama bo'lishiga olib kelgan, bu esa mintaqalarning umumiy rivojlanishini to'xtatib turgan. Bunday holat o'ziga xos iqtisodiy rivojlanishning salbiy tendentsiyalarini anglab etgan shakllanayotgan milliy ziyolilar orasida salbiylikning asta-sekin o'sishiga olib keldi va ular jamiyatda chuqur yorilishga olib keladigan radikal oqimlarga tomon yo'naldilar.

Turor Risqulovning hayoti, maqsadlari jihatidan murakkab va vositalari jihatidan ancha qattiq bo'lgan sotsialistik qurilishning boshlanishida turgan kishi, ko'plab olimlar - tarixchilar, siyosatshunoslar, sotsiologlar va iqtisodchilarning tadqiqot obektiga aylanishi tasodif emas. Shu bilan birga, Turor Risqulovning hayotini o'rganish tarixshunosligi tadqiqotchilar uchun muayyan chegaralarga ega edi, ya'ni mafkuraviy muhit bu etakchining faoliyatini xolis baholashga to'sqinlik qildi, u ko'pincha o'ziga zarar etkazib, ko'p millatli davlatning manfaatlarini himoya qila oldi. I.V. Stalin rahbarligida shaxsga sig'inish asosini (platformasini) shakllantirgan siyosiy mafkura "etakchi" tomonidan qayta ko'rib chiqilgan va qat'iy bajarilishi talab qilingan asosiy tamoyillaridan har qanday chekinishga mos kelmas edi. Ko'plab siyosiy arboblardan, shu jumladan T.Risqulov uchun bu so'z erkinligini bostirish, rahbarlikning ko'pincha to'g'ri fikrdan chekinishi va natijada chalkashlik va keyinchalik harakatlarda noaniqlik yoki siyosiy to'qnashuvlarni keltirib chiqaradigan qiyin davr edi. I.V. Stalin bilan 14 yil davom etgan birgalikdagi faoliyat davri T.Risqulov uchun nafaqat qiyin va noaniq, balki ijodiy davr ham edi, chunki u hukmronlik qilgan siyosiy terrorni yumshatgan muhim ijtimoiy-iqtisodiy echimlarni amalga oshirishga muvaffaq bo'ldi[4]. Biroq, bu tarixiy ahamiyatga ega echimlar

Turor Risqulov haqidagi tadqiqotlarda darhol emas, balki siyosiy senzuraning susayishi bilan asta-sekin yoritib berildi.

Sovet hokimiyatining mahalliy aholining xususiy mulklarini tortib olish, hamma narsani Sovetlar manfaatlari yo'lida umumlashtirish yo'lida amalga oshirgan g'ayritabiiy faoliyati pirovard oqibatda o'lka halqlarining keskin norozilik harakatlarining kuchaya borishiga sabab bo'ldi. Ana shunday murakab sharoitda demokratik fikrdagi ziyolilarning eng ko'zga ko'ringan vakiliga aylangan Turor Risqulov siyosiy faoliyatining boshidanoq uning uchun prinsipial muhim ustuvorliklarni, ya'ni taraqqiyotga intilish, yuksak vatanparvarlik va haqiqiy demokratiya, har kuni, muayyan vaziyatdan yoki hal etilayotgan vazifalarning mohiyatidan qat'i nazar doimiy ravishda qat'iyatlik bilan hal qilishni o'zi uchun belgilab olgan. Risqulov Turor Risqulovich (1894 yil 26 dekabr, Ettisuv viloyati Verniy uezdi Sharqiy To'rg'ay volosti – 1938 yil 10 fevral, Moskva) – Turkiston xalqlarining taniqli davlat va siyosat arbobi, tarixchi. Kambag'al qozoq chorvadori oilasida tug'ilgan. Otasi – Risqul Jilhaydarov Rossiya imperiyasi ma'murlari tomonidan Verniy (hozirgi Almati) shahridagi qamoqxonaga tashlangach, u ham otasining xohishi bilan qamoqxonaga kelgan va bu erdagi savod chiqarish maktabida ilk ta'limni olgan (1905-1906). Keyinchalik Avliyoota uezdi Merki shahridagi rus-tuzem maktabi (1910) va Pishpek (hozirgi Bishkek)dagi xo'jalik maktabini tugatgan (1914). Turkistonda podsho Rossiyasiga qarshi 1916 yilda ko'tarilgan milliy ozodlik harakatida faol qatnashdi. Toshkentdagi o'qituvchilar seminariyasida (institutida) o'qigan (1916-1917). Merkida Muvaqqat hukumatga qarshi tashviqot olib borgan uchun mahalliy ma'murlar tomonidan qisqa muddat qamoqqa olingan (1917 yil bahor). Qozoq (kirg'iz) yoshlarining inqilobiy ittifoqi – «Buxoro» nomli tashkilotni 1917 yil yozida tuzgan.

1918-1924 yillar Turor Risqulov faoliyatida muhim davr – Turkiston davrini tashkil qilgan. 1918 yil iyulda u Toshkentga chaqirib olinadi. Turkiston ASSR sog'liqni saqlash xalq komissari (1918 yil oktyabr – 1919 yil iyul), Turkiston Kompartiyasi Musulmonlar byurosi raisi (1919 yil mart – 1920 yil yanvar), Turkiston ASSR MIK raisi 1-o'rinbosari (1919 yil oktyabrdan), raisi (1920 yil yanvar-iyul). Turor Risqulov Turkistondagi ocharchilik va uning dahshatli oqibatlarini tugatish uchun katta tashkilotchilik ishlarini olib bordi, bolsheviklarning tub xalqlarni ochlikdan qirilishiga befarq munosabatini ochiq tanqid qilgan. Turor Risqulov boshchiligidagi ba'zi milliy kommunistlar Markazning shovinistik siyosati, Turkkommissiya va Turkbyuro a'zolarining zo'ravonlik kirdikorlarini, qizil askarlarning bosqinchilik va talonchiliklarini qo'rqmasdan fosh qildilar. Turkiston o'lka Musulmonlar byurosi raisi sifatida u Turk Respublikasi va Turk Kompartiyasi tuzish haqidagi masalani Kreml siyosiy rahbariyati oldiga ko'ndalang qo'ygan. Bolsheviklar partiyasining dohiysi V.I.Lenin huzuriga 1920 yil iyunda maxsus borib, Turkistondagi vaziyatni tushuntirgan. Biroq Markazning topshirig'i bilan Turkkommissiya Turkiston xalqlarining birlashishiga yo'l qo'ymaydi. Aksincha, V.I.Leninning ko'rsatmasi bilan M.V.Frunze, V.V.Kuybishev, Ya.E.Rudzutak Turkiston mintaqasini parchalash chora-tadbirlarini ko'rgan[5].

Turkiston xalqlarini birlashtirish tarafdori bo'lgan Turor Risqulov esa barcha

lavozimlardan olib tashlangan (1920 yil iyul). Turor Risqulov va uning safdoshlari «o'ng og'machilik»da ayblanib, ularga «millatchi», «panturkchi», «panislomchi» tamg'alari bosilgan. Turor Risqulov Moskvaga chaqirib olinib, RSFSR Milliy ishlar xalq komissarining 2-o'rinbosari (I.V.Stalin boshchilik qilgan ushbu komissarlikda keyinchalik Q.Otaboev va A.Rahimboev ham ishlashga majbur qilingan), ushbu komissarlikning Ozarboyjondagi muxtor vakili lavozimlarida ishlagan (1920 yil avgust – 1922 yil iyul). Bokuda bo'lgan Sharq xalqlari I qurultoyi (1920 yil 1-7 sentyabr)da qatnashib, ma'ruza qilgan. Qurultoyda tashkil qilingan SHarqdagi targ'ibot va harakat kengashining a'zosi qilib saylangan.

Turkistonda istiqloqlchilik harakati kuchayib, siyosiy vaziyat keskinlashgach, u o'z yurtiga kaytarildi va Turkiston ASSR Xalq Komissarlari Soveti raisi lavozimini egalladi (1922 yil sentyabr – 1924 yil yanvar). Risqulov bu harakatga qarshi kurashga rahbarlik qilgan siyosat arboblardan biri bo'lishiga qaramasdan, istiqloqlchilar kurashi mohiyatini to'g'ri tushungan va ularga xayrixohlik bilan qaragan. 1923 yil 8-12 iyunda Moskvada bo'lgan RKP(b) MK milliy respublikalar va viloyatlar mas'ul xodimlarining IV-kengashida qatnashib, nutq so'zlaganida RKP(b) MK Bosh kotibi I.V.Stalin uni «bosmachilar»ning sherigi va «sulton-g'alievchilik» bilan g'oyaviy-siyosiy aloqadorlikda bo'lgan deb, qattiq ayblaydi[6].

1924 yil boshlarida SSSR rahbariyati Turkiston xalqlarini bo'lib tashlash va mintaqani parchalash maqsadida O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanishni o'tkazish uchun so'nggi qat'iy harakatni boshladi. Bunday nozik fursatda Turkiston yaxlitligi va turkiy xalqlarning birligi uchun murosasiz kurashchi Turor Risqulovning Toshkentda turishidan Moskva manfaatdor bo'lmagan. SHuning uchun ham u yana Moskvaga chaqirib olinib, Komintern (Kommunistik Internatsional) Ijroiya Qo'mitasi ixtiyoriga (O'rta Sharq bo'limi mudirining yordamchisi; Mongoliyadagi favqulodda vakil qilib) yuboriladi (1924 yil fevral – 1925 yil o'rtasi). Shunday qilib, 1924 yildan Turor Risqulov siyosiy faoliyatining yangi bosqichi boshlangan. 1926 yil 3 martda u VKP(b) Qozog'iston o'lka komitetiga yuborilib, «Enbekshi Kazax» gazetasi mas'ul muharriri qilib tayinlangan (1926 yil 10 apreldan). RSFSR Xalq Komissarlari Soveti raisining o'rinbosari (1926 yil may – 1937 yil may). Turor Risqulov Turkichton-Sibir (Turksib) temir yo'lini ochgan (1930 yil 1 may). I.V.Stalinga yozgan uchta maktubida Qozog'istonda kollektivlashtirish o'tkazilgandan so'ng qishloq xo'jaligida yuz bergan og'ir ahvolni chuqur tahlil qilgan (1932 yil sentyabr – 1933 yil mart).

Turor Risqulov Moskvada ko'p yillar davomida faoliyat ko'rsatishi va kaysi lavozimlarda ishlashiga qaramasdan, O'rta Osiyo respublikalari, xususan, O'zbekiston va Qozog'iston manfaatlarini izchil himoya qilgan. Ba'zi manbalarda yozilishicha, Fayzulla Xo'jaev bilan hamkorlikda 1930 yilda yashirin tashkilot tuzib, turkiy xalqlarning ozodligi uchun mustabid sovet rejimiga qarshi imkoniyat darajasida kurashgan. Bu tashkilotga millay respublikalarning rahbarlari kirgan edi. Turar Risqulovning siyosiy faoliyatining shakllanish jarayonida, yangi jamiyat qurish yo'lida turuvchi turli xalqlarning mustahkam hamkorlik prinsiplariga asoslangan sotsialistik ideologiya katta rol o'ynadi. Aslida, shaxsiy o'zini-o'zi mukammallashtirish amalga oshirildi, bu esa sotsializm g'oyalari va uning uchta

asosiy tamoyillari – jamiyatni inqilobiy qayta qurish, proletariat diktaturasining ustunligi va milliy ozodlik harakatining o‘shishi bilan chuqur bog‘liq edi. Sotsializmning umumiy g‘oyaviy platformasi uning shaxsiy dunyoqarash pozitsiyasi bilan dastlabdan mos kelishi, Turar Risqulovning siyosiy o‘shishiga va uning siyosiy motivatsiyasining yaxlitligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Bu juda muhim, chunki milliy burjuaziya qiziqishlarining xususiyati, ko‘proq vaziyatga bog‘liq bo‘lib, maqsadli va uzoqni ko‘zlagan emas edi, bu esa ko‘plab siyosatchilarning to‘liq shaxs sifatida rivojlanishiga imkon bermadi va sotsializm diktaturasiga qarshi kuchlarning tomonida turishga olib keldi.

Turor Risqulovning siyosatchi sifatida shakllanish yo‘lida milliy burjuaziyaning ko‘plab vakillariga qaraganda ham og‘ir, ham oson bo‘lgan. Birinchidan, yosh siyosatchining kelib chiqishi - qozoq xalqining eng kamag‘al qatlamlaridan bo‘lganligi, ikkinchidan esa ko‘plab dogmalardan xoli bo‘lganligi va turli hayotiy tomonlarni nazariy jihatdan emas, balki amalda bilganligi. Ma’lumki, yosh inqilobchi va kelajakda taniqli siyosatchi bo‘lgan Turor Risqulov bolaligidan boshlab xo‘jalikchi va etimlik hayotining og‘irliklarini o‘z bo‘yniga olgan, o‘zining juda achchiq, hayot haqiqatini anglatadigan, ba’zan xorlovchi va har doim o‘ziga yuklangan yo‘qotishlar va oddiy hayotiy vaziyatlarda shaxsiy intilishlarga mos kelmaydigan erkinlik darajasi bilan og‘ir bo‘lgan “universitetlaridan” o‘tgan[7, 172].

Turor Risqulovning hayoti haqida tadqiq qiluvchi ko‘plab olimlar uning shakllanishiga ta’sir etgan asosiy faktlarga, avvalambor, inson sifatida, asoslanadilar. Ijtimoiy jihatdan bu, albatta, to‘g‘ri, chunki shaxsiy motivatsiyaning shakllanishi ko‘p jihatdan uning jamiyatiga, jumladan bolalik davrida shakllangan dastlabki jamiyatiga bog‘liq. Bu holatda Risqulovlar oilasining juda kambag‘al turmush darajasi va xorlovchi ijtimoiy mavqei Turor Risqulovning keyingi hayot bosqichlarida inqilobiy kayfiyatning shakllanishining boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib xizmat qilgan[8].

NATIJALAR. Turor Risqulovning hayoti va faoliyatini tarixshunosligiga va uning eng aniq va to‘liq umumlashtirgan bir qancha qozog‘istonlik tarixchilar hamda katta hissa qo‘shdilar O‘zbekiston, Qirg‘iston, Rossiya olimlari tomonidan qisman o‘rganilgan[9]. Bundan tashqari, shuni ta’kidlash kerakki, ko‘rsatilgan tadqiqotchilar Turor Risqulov faoliyatining turli tomonlarini nafaqat umumlashtiribgina qolmay, balki uning natijalarini keng qamrovli baholashga, shuningdek, ularning SSSR rivojlanishining o‘sha davridagi ijtimoiy-siyosiy muhitga ta’sirini o‘rganishga urinishlar qilishdi. Ushbu baholashning ob’ektivligi katta davlat arbobi hayotidagi turli tomonlarni, shu jumladan, xatolar va kamchiliklarni, shuningdek, shubhasiz xizmatlarni hisobga olgan holda yoritib berishga imkon berdi. Ular faqat tarixiy-biografik ma’lumotlarni taqdim etganlar, balki ya’na Turor Risqulovning amaliy faoliyatini ham o‘rganganlar. Ushbu tadqiqotchilar Turor Risqulovning mahalliy o‘ziga xos xususiyatlarini va milliy chekka hududlar aholisining asosiy qismining manfaatlarini hisobga olgan holda strategik qarorlarni amalda amalga oshirishda maqsadga muvofiqligi borasida alohida e’tibor berdilar.

Turor Risqulovning hayoti va faoliyatini alohida o‘rganish asosida shuni qayd etish mumkinki, mamlakatning rivojlanishining ma’lum bir davrida boshidan

kechirayotgan asosiy tarixiy voqealar bilan chambarchas bog'liq holda va ularda qabul qilingan siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy qarorlarning roli hamda ularni amalga oshirish yo'llari bilan chambarchas bog'liq holda yondashishga muvaffaq bo'lasiz.

Bizning fikrimizcha, har qanday davlat arbobi, ayniqsa Turor Risqulov kabi yuqori darajadagi arbobning faoliyatini to'liq tushunish uchun uning davlat xizmatidagi asosiy bosqichlarini o'rganish va umumlashtirish juda muhim. Turor Risqulov o'z faoliyati davomida quyidagi mas'ul lavozimlarda ishlagan:

- 1) 1917 – 1918 yillar – Avliyo-ota tuman ijroiya qo'mitasi raisi;
- 2) 1918 – 1919 yillar – Turkiston Respublikasi Markaziy Ijroiya Qo'mitasi raisining o'rinbosari, mahalliy kommunistik partiyalar viloyat byurosi raisi;
- 3) 1920 yil – Turkiston Respublikasi Markaziy Ijroiya Qo'mitasi raisi va RKP (b) viloyat qo'mitasi Prezidiumi a'zosi;
- 4) 1923 – 1924 yillar – Turkiston Xalq Komissarlari Soveti raisi, Bolsheviklar Butunittifoq Kompartiyasi Markaziy Qo'mitasi O'rta Osiyo byurosi a'zosi, Turkiston KP MK Byurosi a'zosi;
- 5) 1924 – 1925 yillar – Mo'g'ulistondagi Komintern SHarq bo'limi boshlig'ining o'rinbosari, RKP(b) Kazk-raykom qo'mitasi matbuot bo'limi boshlig'i;
- 6) 1925 – 1937 yillar – RSFSR Xalq Komissarlari Soveti raisining o'rinbosari[3].

T.Risqulovning turli davlat lavozimlarida olib borgan shu kabi chuqur faoliyatining poydevori uning ta'limi bo'ldi, u Rossiyaning Osiyo qismidan kelgan shaharlik bo'lishiga qaramay, haqiqiy ziyoli bo'lishga muvaffaq bo'ldi. U ta'limini Rossiya ma'rifatining vakillarining qarshiligini engib, bir qator o'quv yurtlaridan bir necha bor rad javob olgan va faqatgina Rossiya imperiyasi Ma'rifat vazirligiga murojaat qilgandan keyin Toshkent o'qituvchilar institutini bitirishga muvaffaq bo'ldi. O'shanda 20 yoshdan biroz oshgan u allaqachon demokratik ruhdagi yosh yigit edi, u doimiy ravishda bilimga ega bo'lishga, dunyoqarashini va intellektualini kengaytirishga intilardi. Shuni ta'kidlash kerakki, T.Risqulov o'sha davrda turli ijtimoiy qatlamlardan chiqqan, oliy ma'lumot olishga intilayotgan progressiv ruhdagi yoshlar orasida yagona emas edi. Bu yangi ziyolilarning faol shakllanayotgan davri edi, bu davrda 1897 yildan 1913 yilgacha ularning soni ikki barobarga, oliy o'quv yurtlaridagi talabalar soni esa deyarli uch barobarga oshgan edi[6, 204].

Rossiya davlatining o'sha davr rivojlanishi uchun dehqonlar, kazaklar, hunarmandlar va ruhoniylar qatlamlaridan ziyolilar muhitiga keng miqyosda oqim bo'lib kirishi shaklida o'ziga xos ma'rifiy “boom” tendentsiyasi xos edi. V.I.Lenin ta'rifiga ko'ra, “dehqon zotining” yangi ziyolilari faol shakllanmoqda edi, ular “minglab iplar bilan huquqsiz, xoin, qorong'i, och dehqonlar ommaviyligiga bog'langan edi”[10, 303]. Bu yangi ziyolilarning yorqin vakili Turor Risqulov bo'lib, u o'zining kambag'al bolalik davridan, qiyin o'smirlik davridan va murakkab yoshlik davridan boshlab o'zining birinchi “haqiqiy” bilimlarini to'plagan.

Turkistonda sovet hokimiyatining tobora kuchayishi, uning yakka hukmronligining ortib borishi, o'lka hayotining hamma jabhalarining qattiq markazlashtirilishi, qattiqqo'l iqtisodiy tadbirlarning o'tkazilishi faqat mahalliy aholi qatlamlarining keskin noroziligiga sabab bo'lib qolmasdan, boshqa siyosiy muxolifatchi kuchlarni ham harakatga keltirdi.

Bu davrda mahalliy xalq orasidan chiqqan, sovet va partiya qurilishida ancha tajriba ortirgan, chiniqqan T. Risqulov, N. To'raqulov, A. Rahimboev, N. Xo'jaev, Q. Otaboev, A. Ikromov, S. Segizboev kabi yurt arboblari u yoki bu rahbariy mansablarda faoliyat yuritgan bo'lsalar-da, ammo ularning inon-ixtiyori moskvalik hukmdorlar tizginida bo'lgan. Xullas, Turkkomissiya siymosida TASSR hayotida zo'rlik bilan qaror topdirib borilayotgan bolsheviklar diktaturasining asl mazmun-mundariyasi mujassamlashgan edi.

XULOSA. Shuni ta'kidlash kerakki, Turor Risqulov madaniy va ma'naviy rivojlanish yo'liga kirganida ham jamiyatning haqiqiy progressiv rivojlanishini milliy burjuaziyaning ba'zi bir qismining millatchilik g'oyalaridan ajrata oldi. Turor Risqulov uchun qozoq milliy-liberal ziyolilarining g'oyalari yaqinroq edi, ular unga inqilobchi va kelajakdagi davlat arbobi sifatida shakllantiruvchi ta'sir ko'rsatdilar. Panturkizm va panislomizm g'oyalari u ma'naviy jihatdan qabul qilmagani juda muhim. Dinning barcha ma'naviy jihatlari yosh Turor Risqulov tomonidan juda muvozanatli va chuqur o'ylangan holda qabul qilindi.

Halollik va fidoyilik Turor Risqulovga siyosiy faoliyatining boshidanoq xos edi. Bu xususiyatlar siyosiy vazifalarni amalga oshirishda keskin, sotsialistik maksimalizmni ham belgilab berdi, deb aytsa bo'ladi. SHu bilan birga, uning shaxsiy motivatsiyasining asosiy nuqtasi sinfiy yondashuv bo'lib, u ba'zan xalqaro intervensiya va uning Turkistonga tobora kuchayib borayotgan kirib borishi bilan bog'liq aylanayotgan siyosiy vaziyat muammolarini yashirdi. Turor Risqulov nazarida bolsheviklarga qarshi kayfiyatning tashqi ko'rinishi sinfiy kurash natijasida yuzaga kelgan umumiy aksilinqilobiy harakatlar bilan qo'shib ketgandek edi. Yuqoridagilar bilan bog'liq holda, V.I.Leninning juda qonuniy xulosasi sifatida shuni ta'kidlash kerakki, "fuqarolar urushi sinfiy kurashning eng keskin shakli bo'lib, bir qator to'qnashuvlar va janglar, iqtisodiy va siyosiy, to'planib, kengayib, keskinlashib, bu to'qnashuvlarni bir sinfning ikkinchi sinfga qarshi qo'lidagi qurol-yarog' bilan kurashga aylantirish darajasiga etadi... Ko'pincha, hatto deyarli deyish mumkin, bu biroz erkin va rivojlangan mamlakatlarda kuzatiladi... ular o'rtasida qarama-qarshilik vujudga keladi. va kapitalizmning butun iqtisodiy rivojlanishi, butun dunyoda zamonaviy jamiyatning butun tarixi, xususan, burjuaziya va proletariat o'rtasida chuqurlashdi"[11, 303].

Turor Risqulov O'rta Osiyo respublikalarida sotsialistik qurilishning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlar olib bordi. U Turkiston aholisining aksariyatida dunyoqarash o'zgarishi va ishlab chiqarish vositalarini millatlashtirish, qishloq xo'jaligini kollektivlashtirish va mamlakatni industrializatsiya qilish bo'yicha dasturlarni amalga oshirish sharoitida yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi orqali yangi tuzumning shakllanish jarayonini ko'rsatdi. Sotsialistik qurilishning o'ziga xos xususiyatlarini umumlashtirishga bunday har tomonlama aniq tarixiy yondashuv iqtisodiyotdagi ko'plab o'zgarishlarga ob'ektiv baho berish va bu sohadagi keyingi ilmiy tadqiqotlar uchun ilmiy asos yaratish imkonini berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev R. Natsionalnye politicheskie organizatsii Turkestana v 1917 – 1918 godы. □Tashkent: "Navro'z", 2014. – S. 21.

2. Rajabov Q. Turkiston Muxtoriyati tarixi. – Toshkent: “Fan”, 2023. – B.256.
3. Ustinov V.M. Slujenie narodu. – Alma-Ata: “Kazaxstan”, 1984. – 231 s.;
15. Ustinov V.M. Turar Riskulov: (Ocherki politicheskoy biografii). – Almaty: Kazaxstan, 1996. – 459 s.
4. O‘zbekiston tarixi (1917-1991 y.). Ikkita kitob. Birinchi kitob. 1917-1939 yillar. Mas’ul muharrirlar: R.Abdullaev, M. Raximov, Q.Rajabov. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2019. – 58-61-betlar.
5. Rajabov Q. O‘zbekiston XX asra. 1-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti davlat korxonasi”, 2024. – B.752.
6. Velikaya Oktyabrskaya sotsialisticheskaya revolyusiya. Ensiklopediya, – Moskva, 1977. – S.204.
7. Koshanov A., Sabden O., Dogalov A. Turar Riskulov: gosudarstvennaya deyatelnost i ekonomicheskie vozzreniya. – Almaty: Institut ekonomiki MON RK Izdatelstvo “Aris”, 2008. – S.172.
8. Sabden O. T. Riskulov – vidayushchiysya gosudarstvenniy deyatel Sentralnoy Azii i Rossii. – Almaty, 2006.
9. Beysembaev S.B, Kulbaev S. Turar Riskulov. – Alma-Ata: “Kazaxstan”, 1974. – 40 s.
10. Lenin V.I. Novaya demokratiya /Poln.sobr.soch. T.22. – S.303.
11. Lenin V.I. Poln.sobr.soch., 1981. T.34. – S.215.
12. Rajabov Q. Turkiston Muxtoriyati vazirlari hamda Milliy Majlis a’zolari hayoti va taqdiri. – Toshkent: “Bodomzor invest”, 2021.

МОНЕТЫ “ГЕРАЯ” ИЗ КРЕПОСТИ УЗУНДАРА

Горин Алексей Николаевич,

Доц. кафедры «Истории» гуманитарного факультета Чирчикского государственного педагогического Университета.

Аннотация: в статье публикуются монеты кушанского правителя “Герая” (ок. I в. до н.э. – I в. н.э.). Это первые находки этих монет за 90 лет археологического изучения Южного Узбекистана.

Summary: The article publishes coins of the Kushan ruler “Gerai” (c. I BC – I AD). These are the first finds of these coins in 90 years of archaeological study of Southern Uzbekistan

Ключевые слова: Сурхандарья, крепость Узундара, “Герай”, тетрадрахмы и оболы, раннекушанский чекан.

Keywords: Surkhandarya region, Uzundara fortress, “Heraus”, tetradrachms and obols, early kushan coinage.

Крепость Узундара расположена в пограничной зоне между Согдом и Бактрией в Байсунских горах на вершине куэсты Сувсизтаг (Республика Узбекистан, Сурхандарьинская область, Байсунский район, вблизи кишлаков Сайроб и Дарбанд). Осенью 2017 года в ходе археологических работ по изучению крепости Узундара были найдены 33 монеты. Монеты происходят как из слоев, накопившихся за время функционирования крепости, так и